

המשבר החברתי-פוליטי המכון בישראל: מאפיינים והשלכות על הביטחון הלאומי

ריכוז וערכו:

מאיר אלרן וקובי מיכאל

על בסיס התייחסויותיהם של

שלמה בלאק, מורן דיטש, אריאל היימן, מוחמד וותד, אריק יקואל, גליה לינדנשטראוס,
רבקה מלר, עפר שלח, עידית שפרן-גיטלמן, ופנינה שרביט-ברוך

במלאת חצי שנה למשבר החברתי-פוליטי החריף בישראל, התכנסה במכון למחקרי ביטחון לאומי קבוצה מגוונת של מומחים וחוקרים לדיון על מקורות המשבר, מאפייניו והשלכותיו הצפויות, בראייה עתידית כלל-מערכתית ובפרט בהתייחסות לביטחון הלאומי. מטבע הדברים, לשאלות אלה אין תשובות מובהקות או מוסכמות. הניתוח של המשבר ומרכיביו תלוי באופן ישיר בפרשנויות השונות של המתבוננים, כפי שהן מוצגות גם כאן. חלק חשוב משורשי המשבר הוא ראייה שונה ולעיתים מקוטבת ממש של המציאות, המכתיבה בהכרח מחלוקות עמוקות לגבי המתרחש ומשמעויותיו. בפרסום זה נעשה ניסיון לייצר תמונה המשקפת גם מחלוקות אלה וגם מרכיבים של הסכמה באשר לבחינת הדרכים והתנאים שיאפשרו להיחלץ בשלב כלשהו מהמשבר הקשה, לקראת חזרה לתפקוד נורמלי. זאת על בסיס הידברות רחבה, שאולי תאפשר זיהוי של המכנים המשותפים שעודם קיימים בציבור ובמערכות הפוליטיות והחברתיות של מדינת ישראל.

מילות מפתח: הרפורמה המשפטית, תנועת המחאה, חוסן חברתי, לכידות, ביטחון לאומי, צה"ל, משטרה

שורשי המשבר

משתתפי קבוצת הדיון המגוונת ברב-שיח זה מסכימים באופן כללי כי המשבר הנוכחי, שהתפרץ במלוא עוזו עם ההכרזה על הרפורמה המשפטית של הממשלה הנוכחית (4 בינואר 2023), ימים ספורים לאחר כינונה, ניזון משילוב של תהליכי עומק חברתיים ופוליטיים שהיו קיימים ופעילים בישראל לאורך שנים רבות. ישראל היא מדינה הטרוגנית ומפוצלת, המתאפיינת במגוון של שסעים עמוקים שניזונים מן ההרכב המגוון של אוכלוסייתה. הרכב זה מעצב חברה רבת-תרבותית, שהמכנים המשותפים הקיימים שלה אינם מצליחים לממש את הניסיון, שהחל בשנות ה-50 של המאה הקודמת ונראה כיום מאולץ, לגבש כאן חברה יהודית ייחודית ומאוחדת באמצעות "כור היתוך" חברתי. כישלון התפיסה הזו הביא במהלך הדורות ליצירת פסיפסים מגוונים של חיבורים ופיצולים, שלכאורה יצרו מידה מסוימת של דימוי של סולידריות, שאפשרה לכאורה התנהלות סבירה של המערכת.

גם לגבי קביעה זו קיימת מחלוקת. יש הגורסים מנגד כי קיים בחברה הישראלית גם גרעין חזק של מכנה משותף. לטענתם הוא התקבל כמעט כטבעי במשך שנים ארוכות בקרב רוב מוחץ של היהודים הישראלים. אבל בשנים האחרונות, יותר משהעמיקו השסעים עצמם, העמיק הניסיון לתת להם ביטוי ציבורי ולהציגם כבלתי ניתנים לגישור. כך, לפי טענה זו נוצר פער בין הדיון הציבורי במרחבים התקשורתיים והאקדמיים לבין החיים עצמם. זאת כאשר המחלוקות ניזונות ומנוסחות על ידי "קצוות" אידיאולוגיים, ולכן הן אינן מייצגות רוב גדול בחברה הישראלית, שמוצא עצמו אבוד בכאוס המתחולל ברחוב, על המסך, ברשתות החברתיות ובכנסת. כל זאת כאשר ראוי להבחין בין השסעים בתוך החברה היהודית לבין הפערים בינה לבין החברה הערבית. מנגד טוענים אחרים כי מזה שנים כבר מוכרת העובדה שישראל היא מדינה מפוצלת מאוד. הנשיא לשעבר ראובן ריבלין קבע כבר ביוני 2015 כי "תהליכים דמוגרפיים ותרבותיים מעצבים מחדש את פניה של

במידה רבה לקבוצות חברתיות מקוטבות שונות והחריפה את השנאה ביניהן, עד כדי הצבת חומות בפני הידרות והסכמה אפשרית.

כמו האתוס של "כור ההיתוך" ו"מדורת השבט", גם הסיפור של האחדות סביב הגדרת מדינת ישראל כ"יהודית ודמוקרטית" נראה רחוק מלייצג את המציאות המצטיירת אצל חלקים מהציבור.

בשני הצדדים מבינים וחשים כי המשבר הנוכחי הוא בראש ובראשונה, ולעומקו, משבר זהותי רב-ממדי. ככזה הוא ביסודו מאבק על מבנה הכוח וההשפעה בחברה הישראלית. הוא מבטא התמודדות כוחנית המתנהלת בעיקר, אך לא רק, בין האליטה החדשה (הנוטה לימין) לבין האליטה הישנה (הנוטה למרכז שמאל). האליטה החדשה צוברת בהדרגה כוח פוליטי ושואפת עתה לממש עד תום את כוחה האלקטורלי ולהחליף בפועל את האליטה הישנה, הנתפסת על ידה כאשכנזית, מתנשאת וכופה. זאת כאשר האליטה הישנה נחלשת בכוחה הפוליטי ועל כן חותרת, לשיטתם של תומכי הקואליציה, לשמר את עוצמתה ושליטתה באמצעות כלים חוץ-פרלמנטריים. במילים אחרות, לתפיסת המחנה הקואליציוני, המחנה של המיעוט הפוליטי מנסה באמצעות המחאה הציבורית לכפות את תפיסותיו על הממשלה.

המשבר הנוכחי מורכב עוד יותר בהיותו ניזון לא רק מההתמודדות בין האליטות. הוא גם ניזון מהקיטוב בנושאי הסכסוך הישראלי-פלסטיני בין הימין האידאולוגי, שמרכיביו הרדיקליים חותרים למדינה אחת, לבין המרכז שמאל, המוכן וחותר לפשרות על בסיס של היפרדות. כך גם מזינות את המשבר המחלוקות העמוקות בין הקבוצות השמרניות והדתיות לבין הציבור הליברלי.

המשבר הפוליטי המתמשך הציב אתגר חמור למנהיגות הפוליטית של המדינה. הנסיבות הפוליטיות האדירו את כוחן היחסי של המפלגות הקיצוניות הקטנות ובכך חיזקו את ציפיותיהן להישגים ניכרים, מהירים ובני קיימא. במצב זה נפגעו עוד יותר המשילות והאמון בין המחנות והמפלגות היריבות, והדבר מצמצם את חופש התמרון הפוליטי של המנהיגים ותורם למשבר מנהיגות של ממש. שיקולים שאינם ממלכתיים וחלקם אישיים הפכו לגורם מכונן מרכזי, תרמו לפיתוחה של תרבות שלטון קלוקלת והוסיפו לאובדן אמון הציבור בפוליטיקה ובממסד.

החברה הישראלית בעשורים האחרונים: מחברה המורכבת מרוב (ממלכתי-ציוני) ומיעוט ברורים, לחברה המורכבת מארבעה מגזרים או 'שבטים' מרכזיים שמתקרבים זה אל זה בגודלם: חילונים, דתיים-לאומיים, חרדים וערבים. למעשה, אפשר להציע כי ריבלין עשה חסד עם החברה הישראלית, המפוצלת להרבה יותר מארבעה "שבטים". כל "שבט" כזה מפוצל לתת-קבוצות רבות, שהמרחק התרבותי והפוליטי ביניהן רב וההבדלים ואי-ההסכמות מאפיינים אותם יותר מן הקרבה והקבלה. לפיכך, קביעתו באותו נאום מכונן כי "חזון המדינה היהודית והדמוקרטית הוא חלום חיינו ומשאת נפשנו", וכי "אנו נדרשים היום [...] לשרטט, יחד, כל שבטי ישראל, חזון משותף, של תקווה ישראלית" מעוררת אף היא שאלות ומחייבת בירור מעמיק.

כמו האתוס של "כור ההיתוך" ו"מדורת השבט", גם הסיפור של האחדות סביב הגדרת מדינת ישראל כ"יהודית ודמוקרטית" נראה רחוק מלייצג את המציאות המצטיירת אצל חלקים מהציבור. גם בנושא אידאולוגי מרכזי זה, האמור להגדיר את צבינה וזהותה העצמית של מדינת ישראל, יש מחלוקת לגבי משמעות הנוסחה הזו. זו נסבה, בין השאר, על מהותו של קיום יהודי בארץ ישראל בימים אלה. יש התוהים: האם נחיצות זו התערעה נוכח הריחוק, בקרב חלק גדול מהציבור היהודי, מהמשמעות של היותו יהודי ומהעיסוק הרחב בערכים וזהויות אוניברסליים? האם ישראל יכולה בכלל להיות מדינה שהיא גם יהודית במוצהר וגם דמוקרטית בעליל, שלא לדבר על השאלה מה היא מדינה יהודית ומה היא מדינה דמוקרטית? וזאת אף לפני ההתייחסות למיעוט הגדול של ערבים אזרחי ישראל.

לפיצול החברתי העמוק נוסף בשנים האחרונות המשבר הפוליטי החריף, שהתבטא ברצף של חמש מערכות בחירות לכנסת במהלך שלוש שנים (2019-2022). המשבר הפוליטי מוכר גם בדמוקרטיה מערביות אחרות ובייחוד בארצות הברית. הוא משקף את חולשתה של המערכת הפוליטית הישראלית, בהיעדר חוקה מכוננת כמסגרת מוסכמת ומחייבת, ומערער מאוד את אמון הציבור במוסדות הפוליטיים ובממשלה. הגוון הפופוליסטי-אישי המובהק של הפוליטיקה החריף מאוד את המתח באווירה הציבורית, הקצין את המחלוקות הקשות הקיימות בחברה הישראלית ועיצב אותן בדמותן האמוציונלית הנוכחית. פוליטיקת הזהויות הרעילה שפשטה בארץ בשנים האחרונות, גם על רקע הקיטוב בין התמיכה להתנגדות לראש הממשלה בנימין נתניהו, שהוזנה במידה רבה של אגרסיביות על ידי הרשתות החברתיות, תרמה להעצמת העוינות ההדדית בין המחנות הפוליטיים (ובתוכם). נמצא גם שהיא חופפת

מאפייני המשבר הנוכחי

המשבר הנוכחי פרץ על רקע יוזמת הממשלה לבצע רפורמה במערכת המשפט, במבנה הכוח של הרשות המבצעת והמחוקקת (הרוב הפוליטי) מול הרשות השופטת ובמתכונת ובהגבלות השליטה של הקואליציה. לפחות מצד מבקרי מערכת המשפט, מדובר בביקורת ארוכת שנים שזכתה להתעלמות או להתנגדות מצד המערכת המשפטית ומהפרקליטות, למרות הידרדרות באמון הציבור במערכת המשפט ולמרות כשלים מבניים בה ובתהליכי קבלת החלטות.

ואולם עד מהרה התברר כי מדובר במשבר פוליטי-חברתי נרחב הרבה יותר ועמוק מאוד. הוא החל בשל המחלוקת המשפטית, שפרטיה ומשמעויותיה מוכרים ומובנים רק למעטים בציבור הרחב, וקיבל במהרה צביון של מאבק ציבורי רחב ממדים על דמותה ומהותה של הדמוקרטיה הישראלית, על זהותה ועל ערכיה של המדינה. תוך כך נחשפו במלוא עוצמתן המחלוקות העמוקות בין אלה הדוגלים בדמוקרטיה ליברלית שוויונית, המעניקה קדימות לזכויות האדם והמיעוט, לבין אלה המעדיפים את העצמת שלטון הרוב ומבכרים את מה שנתפס בעיניהם כצורך לחזק את מנגנוני השליטה ואכיפת החוק, גם לצורך קידום ערכים שמרניים יותר (דתיים ולאומיים). לדידם של אלה זוהי תמציתה של הדמוקרטיה, הנשענת על רצון הציבור הרחב שמשתקף בבחירות לכנסת. גם בעניין זה יש המציעים כי מדובר בדיכטומיה מוקצנת שאינה משקפת נכונה ציבורים גדולים, בשני המחנות, הנותנים קדימות לביטחון אישי ולמערכת אכיפת חוק אפקטיבית. לשיטתם, נקודת מבט המנגידה ערכים של דמוקרטיה, ליברליות ושוויון מול לאומיות ויהדות היא נקודת מבט צרה, שיש לה תרומה לא-מבוטלת למשבר הנוכחי.

חשוב לציין כי יש חלקים גדולים בציבור הישראלי, מימין ומשמאל, שאינם שותפים פעילים במאבק מטלטל זה ואינם רואים בו, מסיבות שונות, עניין או אינטרס מובהק עבורם. בולט בכך הציבור הערבי (כ-20 אחוזים מהאוכלוסייה), אשר ממוקד עתה בפשיעה ובאלימות הגואה בקרבו ורואה במאבק הציבורי עניין לחברה היהודית בלבד. לכך אפשר אולי לצרף גם את הציבור החרדי (כ-13 אחוזים מהאוכלוסייה). אומנם הוא מהווה חלק מהמחנה הקואליציוני וגם שותף ברובו להסתייגות מבכירותו של בית המשפט העליון, אולם גם הוא נמנע מלהיות שותף פעיל במאבק הציבורי. יחד הם מייצגים כשליש מכלל הציבור הישראלי התופסים עצמם, מכפייה או מרצון, מודרים מהמאבק. יש גם רבים אחרים הניצבים בשולי הזירה בשל אדישות, חוסר עניין ואי-הזדהות פוליטית מובהקת לכאן או לכאן. יש

הרואים בהם את הרוב השקט, שניצב מתוסכל ונבוך מול התמודדות שהוא מתקשה לבחור בה צד, שמייחל לשקט ולהבנות בין הניצים. למרות כל אלה נראה עדיין כי שיעור המעורבות הפעילה במאבק לאורך החודשים האחרונים ובצורות שונות הוא גבוה מאוד – תופעה שמעידה על עוצמתו וחשיבותו.

חשוב למסגר את השונות הבסיסית ואת הקיטוב במאפיינים בין התנהלות המחנות השונים: התומכים בממשלה מותירים את הבמה, בעיקרו של דבר, למפלגות הקואליציה (למעט הפגנה אחת גדולה, שמספר משתתפיה הוערך בכ-150 אלף איש, שנערכה ב-27 אפריל 2023), ולזירה הפרלמנטרית; לעומתם, עיקר הפעילות של מתנגדי הממשלה, במה שהתפתח כתנועת מחאה ציבורית, באה לידי ביטוי במישור החוץ-פרלמנטרי תוך זליגה גם לצבא, בדגש על מערך המילואים. זאת כאשר רמת האחדות התפיסית וההסכמה הפוליטית בתוך המחנות הניצים רחוקה מלהיות מלאה. היא מתאפיינת בהבדלים ניכרים גם לגבי דרכי הפעולה ובעיקר לגבי גבולות ההקצנה הראויה במסגרת המאבק. המעניין והחשוב בהבחנה בין המחנות הוא שתומכי הממשלה שמים בינתיים את ייבם בעיקר על הפעילות הפוליטית-הקואליציונית במסגרת הפרלמנטרית, ואילו תנועת המחאה מתפתחת כתשלובת ספונטנית חוץ-פרלמנטרית בין ארגונים שונים של החברה האזרחית לבין קבוצות אד הוק של בעלי עניין. בין אלה לאלה קיים פער מוחלט של אמיתות מקבילות. כל צד חי, נושם ומאמין בנרטיב מקוטב במובהק, מנוגד לשני וניזון ומזין תקשורת מוסדית ורשתות חברתיות שתומכות במידה שונה במחנות הניצים. כך, עמדה של צד אחד נתפסת בצד השני כמופרכת או כשקר מכוון, ולהיפך. כל הישג של צד אחד נתפס ומוצג כהפסד של השני. זהו משחק סכום אפס מוחלט ומובהק.

במסגרת מאבק זה נוצר מאזן כוחות חדש, שבו הצליחה תנועת המחאה (עם ארגון מופתי ואפקטיבי, איסוף תרומות נרחבות ובגיבוי אמריקאי פומבי) לצבור עוצמה, כוח וביטחון עצמי וליצור ממדים של הרתעה והשפעה ציבורית ניכרת. היא הצליחה לרשום שורה של הישגים בולטים, בעיקר בדמות "פסק הזמן" בפעילות הממשלתית שנועדה לקדם באבחת חרב את כל מרכיבי הרפורמה המשפטית. חשוב לציין שהצלחה (זמנית?) זו אינה מצביעה כלל ועיקר על קץ המאבק בין המחנות, שהוא מורכב ורב-ממדי ביסודו. ההיפך הוא הנכון. האנרגיות שנוצרו בחודשים האחרונים סביב ההתמודדות על הרפורמה המשפטית מעצימות את מרכיבי העומק שלה, והיא מתרחבת לתחומים עקרוניים ומאתגרים ממנה. מול הקושי הרב להגיע להסכמות

אחרות (למשל בארצות הברית), אפשר לשער שמאפיין חיובי זה עלול להשתנות לרעה במהירות וללא התרעה מראש, בנסיבות של העמקת המשבר בהמשך הדרך.

למשבר החברתי-פוליטי המכונן יש השלכות רב־ממדיות, לטווח הקצר והארוך, על הביטחון הלאומי במובנו המובהק ביותר.

השלכות המשבר על הביטחון הלאומי

למשבר החברתי-פוליטי המכונן יש השלכות רב־ממדיות, לטווח הקצר והארוך, על הביטחון הלאומי במובנו המובהק ביותר. בין אלה נציין את העיקריות:

- להיותה של החברה הישראלית מקוטבת ברמה קיצונית יש השפעה שלילית ישירה על הסולידריות, ולכן על החוסן החברתי, שהסולידריות, כמו הזהות והזהדות הלאומית המגובשת, הן מעוגניו החשובים ביותר, ומשם מושפע בהכרח גם החוסן הלאומי. חוסן לאומי מאפשר לחברה ולמדינה לתפקד במצבי חירום ומשבר, ולהתאושש מהם במהירות. מצב משברי פנימי מתמשך פוגם מאוד ביכולות אלה. קל וחומר המשבר החמור הנוכחי, המחליש את המדינה ואת מנגנוניה ופוגע ביכולתה להתמודד בהצלחה עם האתגרים הנוכחיים ולהיחלץ מהמשבר לקראת התאוששות מערכתית וצמיחה. בכל אלה בולטים הזעם ותחושת הסכנה בקרב הקבוצות המובילות בחברה ובמשק, הבחונות מחדש את מידת נכונותן לשאת בנטל ולתרום מכישוריהן וממשאביהן למדינה, במישורין ובעקיפין. מוזכר גם חשש מעזיבת הארץ על ידי קבוצות חזקות בטווח הארוך. מנגד, יש הרואים בתחושות אלה משום פירוק הסולידריות, התרחקות מהממלכתיות המשותפת וערעור של היסוד המאחד את האומה היהודית.
- המחלוקת הפוליטית העמוקה חודרת למערכות הממסדיות ומשפיעה על תפקודן. כך במשרדי הממשלה, כך בצה"ל ובגופי הביטחון האחרים. מערך המילואים עבר טלטלה קשה ובעלת השלכות לטווח הארוך. סוגיית הסרבנות המותנית לשרת בצה"ל הפכה פומבית ומטרידה. חוק הגיוס מעורר מחלוקת עזה, לרבות השלכות על המוטיבציה לגיוס גם בציבור הרחב. משטרת ישראל נמצאת בעצמה במשבר מתמשך, היוצר חולשה תפקודית נמשכת. מנגנונים ומהלכים המכוונים לקדם סיפוח הגדה המערבית צוברים תאוצה ומעוררים התנגדות ציבורית. במקביל גוברת הפוליטיזציה בקרב המערכות החיוניות, המשפיעה על תהליכי קבלת החלטות בנושאים

בנושאי הרפורמה המשפטית בחסות נשיא המדינה מתפתח סדר יום מרחיב ומאתגר אף יותר, המתייחס למסילות פוליטיות-חברתיות נוספות ושורשיות, שתמציתן כפולה: בטווח הקצר – יכולתה של הממשלה, אשר לה רוב פרלמנטרי ברור, לקדם מהלכים שנויים במחלוקת; ובטווח הארוך – דמותה העתידית של המדינה בראייה פוליטית, חברתית ומקרו-כלכלית. מעבר למלחמת זהויות עזה יש כאן מאבק על זהותה של המדינה.

למאבק זה יש מאפיינים הרסניים מובהקים, וכבר עתה מושמעים רעיונות בדבר היפרדות, פדרציה וקנטוניזציה. זאת כביטוי לרצון של חלק מהציבור הליברלי לחולל מציאות חדשה, שבה הערכים הליברליים יהיו מעוגנים וממוסדים הלכה למעשה. עצם קיומו של סדר יום מרחיב ומהותני כזה הוא גם נוקב ועקרוני, אולם הוא גם מפלג, יצרי ורעיל. הוא מקרין על העמקת השסעים והשנאה, על זירוז ההתאיינות של המערכת הפוליטית הנורמטיבית ומנגנוניה, הוא מזין את המשך המשבר ומעצים את החסמים בפני הסכמות (גם חלקיות) וחזרה להתנהלות "נורמלית".

בהקשר זה ראוי לציין את ניסיון ההידברות בחסות נשיא המדינה. ייחודה בכך שהיא ניסתה לייצר אלטרנטיבה תהליכית למסגרת מוסכמת של הידברות בעניין היוזמה המשפטית של הממשלה, בהיעדר היתכנות של משא ומתן במסגרת הפרלמנטרית הנורמטיבית. בכך היא חתרה לשמר, לכאורה, את הסיכוי להגיע להסכמה על חלק מהסוגיות של הרפורמה המשפטית, ואת עצם קיומה כביכול של יכולת הידברות. אלה היו חשובים לשני המחנות הפוליטיים, אולם ספק אם היה או יהיה בהם כדי להביא לפתרון המשבר, המחייב מנגנוני פיוס והידברות שאינם קיימים היום.

נקודת האור הבולטת בין מאפייני המשבר הנוכחי היא העובדה שלמרות חריפותו ומרכיביו הקיצוניים, הוא עדיין אינו אלים ככלל, ואינו גורם עד כה להפרות סדר משמעותיות. זאת גם לאור האיפוק, יכולת השליטה והתיאום של מארגני המחאה, בגלל הימנעות של תומכי הממשלה מאלימות פיזית ובשל פעילותה המרוסנת יחסית של המשטרה (זו כשלעצמה מחזקת את תחושת האפליה השוררת בקרב המחנה התומך בממשלה, שלווחיותו הרשויות מתנהלות באופן מתון כלפי המחנה המתנגד לממשלה, בניגוד למדיניותה הנוקשה כשמדובר בהפגנות של חרדים, ערבים או מתנחלים). כל עוד המאבק אינו מתאפיין באלימות, מדובר בממד של חוזק לחברה הישראלית, שהבריונות, האלימות והפשיעה בה גואים בשנים האחרונות, ולא רק בחברה הערבית. פוטנציאל של אלימות אידיאולוגית מאורגנת קיים גם בחברה היהודית. עם זאת, כמו שהתרחש בדמוקרטיה

בקפידה אחר המתרחש בארץ. אומנם במהלך מבצע 'מגן וחי' (מאי 2023) מול הג'האד האסלאמי ברצועת עזה נמנעו ארגוני הטרור החזקים מלאתגר את ישראל, מסיבותיהם הם, אולם החשש מעימות ביטחוני רב-זירתי עודנו תלוי ועומד. יש חשש לפגיעה ביכולת העמידה של הציבור הישראלי בנסיבות של איום נרחב. בתחום המדיני ניכרת פגיעה ביחסים עם מדינות ערב המתונות ובמסלול של הסכמי אברהם.

- במישור הבינלאומי ניכרת פגיעה במעמדה של ישראל. עיקר האתגר הוא ביחסים עם ארצות הברית, בעלת בריתה העיקרית של ישראל. זו ממשיכה, מצד אחד, לתמוך בישראל בתחומים המעשיים, ובעיקר הביטחוניים, אך מצד שני מבהירה שתמיכה זו כרוכה גם בשמירה על ציונה הדמוקרטי. גם בקרב הציבור היהודי בארצות הברית ניכרים תהייה, חשש וביקורת נוקבת על ההתפתחויות בישראל, המלווים בנטייה גוברת להתרחקות מהנעשה בישראל. לכך השלכות חמורות על תמיכת הפזורה היהודית בישראל.

סיכום והערכת הצפי

המשבר הפנימי וצורת התנהלותו הם אירוע הרסני מתמשך חסר תקדים בישראל – בחומרתו, בהיקפו ובהשלכותיו. קשה מאוד להעריך כיצד ולכן הוא יתפתח. ההנחה היא שנוצר כאן בחודשים האחרונים "מאזן אימה" בלתי יציב בין הממשלה לבין תנועת המחאה, כאשר שני המחנות (וגם המרכיבים בתוכם) חווים ומחצינים "מציאות מקבילה" וסותרת. ספק אם הם מעוניינים, יודעים ומשכילים לאתר אפשרויות לגשר על הפערים העמוקים ביניהם, גם בנושאים הספציפיים של היוזמה הממשלתית המקורית בתחום המשפטי, ודאי לא בתחומי העומק של השסע החברתי. להידברות המדשדשת בבית הנשיא יש חשיבות, כאשר בהיעדר מנגנוני הידברות אפקטיביים אחרים היא מאפשרת מרווח זמן ויוצרת דימוי קלוש של שפיות.

גם אם יגיעו הצדדים לפשרה כלשהי בתחומים המשפטיים, ספק אם יהיה בכך כדי לסיים את המשבר העמוק. בשני המחנות קיימים כוחות חזקים שיתנגדו להסכמה זו באמצעים שונים. בכל מקרה לא יהיה בהסכמה מוגבלת, זו או אחרת, כדי לצמצם את המחלוקות הבסיסיות הקיימות בחברה הישראלית, הנשענות כאמור על תחושות עומק של חשדנות ועוינות ועל תפיסות בסיסיות מקוטבות על זהותה, ציונה ומתכונת התנהלותה של ישראל כלפי פנים וכלפי חוץ. מחנה האליטה החדשה, על מרכיביה השונים, אינו צפוי לוותר על כוחו הפוליטי המתעצם, המבוסס על היותו רוב במדינה; מחנה המחאה – המבוסס בעיקרו על האליטות

קריטיים בעלי משמעות לטווח הארוך גם בתחומים ביטחוניים. שיקולים ממלכתיים מפנים מקום לשיקולים וללחצים פוליטיים וסקטוריאליים צרים.

המשבר הפנימי וצורת התנהלותו הם אירוע הרסני מתמשך חסר תקדים בישראל – בחומרתו, בהיקפו ובהשלכותיו.

- גם בתחום ההשפעה של המשבר המכון על הכלכלה הלאומית קיימת מחלוקת בסיסית בין המחנות. בעוד שהממשלה מציגה את יציבותה הכלכלית של ישראל ואת הישגיה היחסיים בעולם בלתי יציב, מדגיש הצד השני את הקורלציה בין המצב המשברי לבין החלשתה של הכלכלה הישראלית. לאחר שנים של צמיחה מרשימה, המשבר הנוכחי הביא לשינוי כיוון ברור. ברבעון הראשון של שנת 2023 רשם מדד תל אביב 125 ירידה של כתשעה אחוזים, כאשר מקביליו בארצות הברית ובאירופה רשמו עליות של כשישה-שבעה אחוזים, בהתאמה. גם השקל נחלש בהקשר למשבר, כפי שקבע נגיד בנק ישראל בתחילת יוני בכנס הרוביץ' לכלכלה. מהבחירות בנובמבר 2022 ועד סוף מאי 2023 נחלש השקל בכחמישה אחוזים ביחס לדולר האמריקאי, שנחלש מצידו ביחס למטבעות של מדינות ה-OECD. זאת לאחר שאחד מההסברים להתחזקות של השקל בשנים האחרונות היה ההשקעות הזרות הרבות, בעיקר בהייטק הישראלי, שהתמעטו בתקופת המשבר הפוליטי. לתופעה זו עשויות להיות השלכות נרחבות לטווח הארוך על "הקטר הלאומי", המזין את הכלכלה הלאומית. היחלשות השקל גם מייקרת את היבוא לישראל, ובכך תורמת את חלקה ליוקר המחיה. למעשה, המשבר מונע עיסוק ממוקד ואפקטיבי במאבק החיוני ביוקר המחיה ולהגברת התעסוקה בקרב מגזרים מוחלשים, ואף מקצין את יוקר המחיה ואת האבטלה. לראיה, בתקציב שאושר חסרים מחוללי צמיחה והוא מצמצם את יכולות הקופה הלאומית להפנות תקציבים לענפים חיוניים. חשוב להדגיש בהקשר זה כי הנתונים הכלכליים החיוביים של הרבעון הראשון של שנת 2023 הם תוצאתיים למהלכים שנעשו בשנת 2022, ואף לפני כן. הנתונים הבעייתיים, להערכת המומחים הכלכליים, יבואו לידי ביטוי ברבעון השני ואילך, אלא אם יהיה שינוי כיוון של ממש.

- במישור האזורי פוגע המשבר המתמשך במעמדה של ישראל ובביטחונה, ומשפיע לרעה על דימוי העוצמה שלה. יש סימנים המעידים על מגמה אפשרית של פגיעה בהרתעה הישראלית כלפי אויביה, העוקבים

בתסריט כזה, שספק רב אם ניתן להגשימו בכלל, ודאי לא בהסכמה, יש משום ויתור וריסוק מדעת של החזון הציוני, ובכל מקרה משמעותו הקמה של ישויות חלשות הצפויות להילחם זו בזו על משאבים וכוח, ללא תוחלת, וזאת בסביבה אזורית עוינת.

- אחרים קוראים לכינון חוקה בישראל, להסדרת כללי המשחק הדמוקרטי, או למצער לבסס את הפוליטיקה והזהות המדינית על יסודות מגילת העצמאות. הסיכוי להשיג זאת בתנאים הנוכחיים הוא קלוש, מאחר שהוא מחייב הסכמה בין המחנות הניצים על סוגיות עקרוניות. השסעים הנוכחיים קשים יותר מאי פעם, כולל בתקופה הראשונית של עצמאות המדינה, שבה נמנעו מחקיקת חוקה נוכח המחלוקות העמוקות. במצב מורכב זה נראה כי התרחיש הסביר יותר הוא המשך המשבר החברתי-פוליטי בעצימות משתנה. תהליך מתמשך ומפורר כזה הוא חלום בלהות של הקצנה וריסוק הדרגתי של עוצמתה של מדינת ישראל. רק הבנה של הציבור הרחב ושל מנהיגי המדינה באשר לרמת הסכנה המצטברת כאן לעצם קיומה של מדינת ישראל כמדינה דמוקרטית יכולה להביאם לעשות מעשה ולהפסיק את הטירוף, ביחד. מציאת המנגנונים הנדרשים לצורך מאמץ קשה זה צריכה לעמוד עתה במוקד מאמציה של החברה והפוליטיקה הישראלית.

תת־אלוף (מיל) ד"ר מאיר אלרן הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי וראש קבוצת התוכניות לחקר הזירה הישראלית בהקשר לביטחון הלאומי. meiryelran@gmail.com

פרופ' קובי מיכאל הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי ועורך ראשי של כתב העת 'עדכן אסטרטגי', וכן פרופסור במרכז הבינלאומי לשיטור וביטחון באוניברסיטת דרום ווילס בבריטניה ועמית מחקר בכיר באוניברסיטת ניאפוליס (Neapolis) בקפריסין. kobim@inss.org

הישנות, שהן עדיין הקבוצות החזקות יותר מבחינה כלכלית והשכלתית בחברה הישראלית – אינו צפוי להסכים לתהליך של צמצום הצביון הדמוקרטי-ליברלי של המדינה על חשבון העצמת הלאומנות היהודית. הפער בין המחנות רק ילך ויגדל. בהיעדר מנגנונים מקובלים של חינוך, הידברות והסכמה, ובאווירה של שיח רעיל, לא נראה כיצד ניתן למנוע, למתן או לנהל את המשך המשבר העמוק. ייתכן שאופי המשבר ישתנה מדי פעם, ואולי יהיו הפסקות קצרות או ארוכות במהלכו. אולם ספק אם אפשר יהיה לחזור לנורמליות המוגבלת ששררה בארץ לפני שפרץ. אין גם להוציא מכלל אפשרות מצב של הידרדרות באופי ההתמודדות בין המחנות, עד כדי אלימות מקומית או נרחבת. משטרת ישראל תתקשה לשמור על הסדר הציבורי בנסיבות כאלה, ודאי לא במצבה המוחלש הנוכחי.

במצב מורכב ומסוכן זה עולים תרחישים שונים, הנתפסים לכאורה כמוצא אפשרי מהמבוי הסתום, ביניהם:

- יש הסבורים כי המשבר יתפוגג לאחר צאתו של ראש הממשלה נתניהו מהזירה, שאולי תאפשר הקמה של ממשלת אחדות המבוססת על המפלגות הגדולות. תרחיש מורכב כזה, שלא נראה רלוונטי לטווח הקצר, יוכל אולי להרגיע זמנית את המשבר, אך ספק אם יוכל לצמצם את השסעים העמוקים בחברה הישראלית ולייצר נורמליזציה לאורך זמן.
- אחרים צופים שעימות צבאי משמעותי ורב־זירתי עם אויביה של ישראל יצנן את הרוחות מבית, ייצר "אחדות השורה" ו"התכנסות אל הדגל", ואולי אף יאיין את המשבר. תרחיש כזה הוא מפוקפק ולכל היותר עשוי ליצור פסק זמן, אך לא יהיה בו די ליצירת חיבורים נדרשים לאורך זמן.
- יש הגורסים כי אין מנוס מפירוק החבילה ומכינון מערכת פוליטית מפוצלת בצורה כזו או אחרת (מעבר למבנה פדרטיבי – מדינות ישראל ויהודה כמטאפורה).